

УДК 821.161.2 – 3.09'06 (043.3)

В. Г. Фоменко

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО „ВІДЧУТТЯ” І ЗОБРАЖЕННЯ МІСТА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Ознакою сучасного світового літературного процесу є те, що висвітлення найрізноманітніших проблем людини відбувається в основному в контексті міста, мегаполіса, яке в історичному суспільному розвитку як конкретної особи, так і людства в цілому відіграє визначальну роль. Топос міста, локус міста, лабіринт міста, місто як тло, місто-палімпсест, місто як текст – ці та інші аспекти втілюють урбаністичну тему в художніх творах.

Аналіз ряду наукових робіт (Р. Адамса, Ф. Броделя, М. Вебера, Г. Зімеля, Е. Сайко, С. Сассен, Ф. Тенніса), дозволяє зазначити, що з часів Давньої Греції й Риму європейська художня думка знаходила й відшліфовувала притаманні їй форми, закладала підмурівок вежі, з якої загальноєвропейське місто та його околиці виступають значно виразніше. Сформований при цьому „образ міста” і реальне його наповнення в художньому творі не завжди ідентифікуються, бо наукові й літературні узагальнення самопідтверджуються не дійсністю, якою та була, а результатами руху останньої до сьогодення. Спираючись на дослідження Е. Ауербаха та О. Шпенглера, зазначимо, що світова література – це література міська, література „світових столиць” [1, с. 271].

У другій половині ХХ століття стрімко розвивається західноєвропейська урбаністична історіографія, внаслідок чого виникає „нова міська історія, культура, література тощо [2, с. 91]”, що дозволяє розуміти місто як втілення великих систем (цивілізацій, держав, суспільств, засобів виробництва). Видатним дослідником феномена міста Ф. Броделем у кінці 60-х років минулого століття було створено концепцію „світу-цивілізації”.

Таким чином, тема значущості людини в урбанізованому середовищі набуває актуальності також і тому, що людина стає не лише суб'єктом міста і суспільства, вона дійсно стає творцем як власної історії, так і процесів розвитку суспільства, держави, нації. Аналізуючи глибинні механізми проблеми феномена міста в історичному, культурологічному та філософському контекстах, відзначимо важливість поглядів Д. Харві, С. Сассен, Л. Ямпольського, що „місто – середовище індивідуальної та соціальної свободи [3, с. 371]”, а процеси урбанізації спричиняють глобальні проблеми, які були й залишаються провідною темою творів світового літературного процесу.

Загальновідомо, що процеси глобалізації активно впливають на розвиток України як держави сучасного світу. Перед елітою українського

суспільства стоїть завдання захистити національні інтереси в складних умовах взаємовпливів, особливо, якщо вони спрямовані проти України. Сучасний літературний процес репрезентує поширення урбаністичної домінанти як універсальної теми, у тому числі й такої, що висвітлює соціокультурну та національну спрямованість пошуків українського письменства.

Поява та розвиток мегаполісів, які характеризуються невизначеністю, непевністю, пошуками, сумнівами мешканців, а в літературі відтворюються як безкінечний потік людей і думок, зумовила сутність досліджуваного феномена. Текст мегаполіса – розкодування інформації багатшарових часових просторів. Таким чином, міський соціум, стосунки в ньому, зміни в соціальній, економічній, культурній структурах визнаються сутністю урбанізації, яка „співвідноситься із формуванням та розвитком міст [4, с. 131]”.

Гене́за теми міста в літературі простежується з часів античності, коли місто розглядалось як „космос-соціум”. Уже в давньогрецькій літературі з’являється мотив цілісного сприйняття міста та мешканців, що дозволяє порівнювати міста на основі зображуваних подій. Дихотомія село – місто наявна вже у творах Горація. Характеристики міста в античних зразках, в основному, мають лаконічний, функціональний характер, оскільки в гранично стислому нарисі простежується живий рух рефлексії з приводу міського середовища. Твердження О. Шпенглера, що справжнім критерієм розвитку „всесвітньої історії”, є те, що „всесвітня історія – це історія міської людини [1, с. 273]”, є актуальним для аналізу тенденцій розвитку сучасного літературного процесу.

Системний аналіз забезпечив цілісний розгляд процесу розвитку урбаністичної домінанти в літературному процесі як системи, яка складається з конкретних авторських текстів, що й дозволяє визначити її специфіку. Так, за часів письменства Київської Русі Київ постає не лише як місто, він сприймається як сакральний центр міського культурного простору [5, с. 57]. При визначенні парадигми української урбаністичної прози враховано особливості історичного та соціального розвитку українського народу, оскільки місто – певна модель суспільства, втілення якої в мистецтві та літературі надзвичайно важливе.

Особливістю української літератури доби бароко є те, що в ній відбиті інтенції мислителів і митців не просто зорієнтованих на Європу, а вихованих на європейських зразках і в європейському дусі. Саме це є суттєвим додатком, який змушує повернутися до соціального аспекту повсякденного життя не лише барокової, а й усієї української культури XVI–XIX ст., суспільства в цілому як формації не тотожної ні поняттю „населення”, ні поняттю „народ”, бо в межах, для прикладу, Російської імперії, український народ і та незначна кількість його представників, що сповідували ідеї хоча б культурної автономії, не об’єднувалися на основі спільних духовних орієнтирів та ідеологій.

Переконливою є тенденція до постійного „заниження” осередків цивілізованого розвитку українських надбань у кінці XVIII ст., внаслідок чого інтелігентний прошарок української „держави духу” став носієм занепалих набутоків. Саме ці набутки були актуалізовані добою романтизму, від якої в Україну дійшла й більш-менш розумно вкоренилася лише одна енергетична її гілка, вербалізована.

Проаналізувавши ряд наукових досліджень, зазначаємо, що у фокус літератури місто потрапляє, починаючи з XIX століття. Воно виступає у творах як тло, топос, місце дії, декорація, подекуди, як образ (В. Гюго, О. де Бальзак, Ч. Діккенс, М. Гоголь, Ф. Достоєвський). Акцентуємо увагу й на тому, що в художніх творах, починаючи із XIX століття, місто постає втіленням цивілізації. З часом реалістичні картини художнього відтворення міста відбивають сприйняття його як лабіринту [6, с. 110]. Місто починає осмислюватися і малюватися як історичний палімпсест.

На думку В. Глазичева, і ми її поділяємо, література XIX століття виконувала роль „урбан-соціології у повному обсязі”. Такі міста, як Лондон, Париж, Рим набувають особливого символічного значення, уособлюють спосіб буття, культуру, моду, політику ще у XVIII–XIX століттях. Місто в літературі набуває характерних рис живої істоти. Друга половина XIX століття позначилася стрімким процесом розвитку промислових міст, спричиненим розвитком капіталізму та виникненням соціальних проблем. Ф. Тенніс, досліджуючи процес розвитку промислового міста, зазначив, що фабричне місто – „центр науки і освіти”. Розвиток реалістичного літературного напрямку дозволив всебічно і масштабно відтворити процеси і зміни в тогочасному суспільстві, що зумовило появу такої тематики і в українській літературі, зокрема у творі І. Франка „Борислав сміється”.

Реалістична концепція творчості І. Франка, позначена елементами майбутнього модерністичного сприйняття дійсності, дозволяє визначити основу суспільного конфлікту через індивідуальне сприйняття світу й дійсності героїв. Свою модель міста І. Франко будував на зразок первісної урбанізації: стихійний розвиток робітничого класу із низьким розвитком самосвідомості, передусім за рахунок кількісного його збільшення. Поява в полі письменницького зору контурів міста і перенесення в нього авторського спостережного „пункту” більш значимі, ніж перехід від зображення селян до зображення робітників.

Місто як „фізичний” феномен і як носій та продуцент, перевірений щоденним побутом культури, майже не значилось серед топосів нашої „старомовної” поезії, прози, драматургії. На час виголошення Франкових роздумів українська література вже не була суцільно народницькою, але й не влилася ще до тих європейських течій та напрямків, які були об’єднані назвою „модернізм”. І. Франко і його молодші колеги по перу Леся Українка та М. Коцюбинський попри те,

що співчували трудящим низам і політичні свої симпатії пов'язували насамперед із ними, писали не заради того, щоб привити їм абеткові форми освіти й культури. Європейський контекст їхнього художнього мислення, що на рівні стильових, що на рівні тематичних уподобань, мав для них більшу вагу, аніж те, чи все з написаного ними буде до кінця зрозумілим саме зараз і тут, на Великій, Галицькій та Закарпатській Україні, де й далі охоронцем національних витоків залишалося село, а місто їх безповоротно втрачало. Це не означає цілковитої синонімії між поняттями „урбанізація” і „денаціоналізація”, тому що саме в містах і містечках Галичини стали з'являтися одна за одною руські гімназії, україномовні газети й журнали, формуватися видавництва, чия продукція поступово поширилась і на територію Росії. Відбулася переорієнтація літератури на тематику, що диктувалась процесами капіталізації народного життя. Одним із перших цю європейську систему художнього відліку органічно прийняв і застосував у художній практиці І. Франко, прозові твори якого („Основи суспільності” [1894], „Для домашнього вогнища” [1897], „Перехресні стежки” [1900]) і в соціально-побутовому, й у світоглядному плані нехтували народницькою художньою ідеологією.

Місто стало рівноправним об'єктом і суб'єктом екзистенційного рефлексування всіх, хто в ньому навчався й жив, але себе з ним не ідентифікував, тим самим не ідентифікуючи й Україну з переважаючими соціальними формами сучасного й майбутнього. Відзначимо, що „міська” наука очолила й кожного наступного століття поглиблювала процес цивілізаційного самоаналізу. В основному це: експансія економічної і політичної сили, етнокультурна уніфікація, залежність від інтересів світового ринку, міра виснаженості землі, наявність чи відсутність природних ресурсів, екологічні й природні катастрофи, стан, а точніше – занедбаність освіти, наявність, а точніше – відсутність соціально-історичних альтернатив, міра конгруентності останніх із т.зв. „заповітами батьків” тощо. В Україні додавалася ще й підлеглість її територій у різні часи Литві, Польщі, Росії, Австро-Угорщині, що, звичайно, не полегшувало пошуків оптимальних шляхів виходу з криз, спричинених безупинним розвитком історії. Остання з криз – соціалістичний переворот 1917 – 1920 років, – мало не призвела до остаточної втрати українським народом „інстинкту державності”, під „проводом” якого європейські нації зміцнили підвалини своєї самобутності навіть в умовах наступу стандартів індустріального та постіндустріального буму.

Доба модерну в українській літературі урівняла справжні художні таланти, здатні до відтворення „художньої правди”, літературна топографія яких уже або перестала орієнтуватись виключно на село, або й зовсім від нього відмежувалась. Як наслідок, значно помінялася сама літературна мова, яка важко, але послідовно, вбирала в себе щоразу більше число понять, слів, мисленневих змін. Таким чином, саме ці зміни

вивели її на загальноцивілізаційний змістовий простір, де місто мало свій сформований побут, буттєві ідеали, особливий погляд на світ, який постійно розвивався і дуже рідко орієнтувався на давнину. Друга половина ХХ століття позначилася позицією молодих митців, для яких протиставність попередникам залишається нормою донині, що й відбилосся в поняттях „шістдесятники”, „сімдесятники”, „вісімдесятники”. Це не означає, що підстав для розмежувань „вісімдесятників” (В. Герасим’юк, І. Римарук, Т. Федюк) та „сімдесятників” (В. Кордун, М. Воробйов, С. Вишенський) немає. Цілком очевидна герметичність художнього мислення останніх і ускладнена (і соціально визначена) метафорика перших стали своєрідними візитівками неухильного руху української поезії у бік загальноєвропейських поетичних переважань.

Список використаної літератури

1. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Гештальт и действительность / Освальд Шпенглер. – М. : Эксмо, 2006. – 800 с. **2. Репина Л. П.** История и социология: Основные тенденции в современной англо-американской урбанистике / Л. П. Репина // История и историки: историографический ежегодник. – М., 1989. – С. 88 – 111. **3. Harvey D.** Consciousness and the Urban Experience. – Oxford : Blackwell, 1985. – 470 p. **4. Савченкова В. М.** Концепции города и урбанизации в западной социологии: теоретико-методологический анализ: дис... кандидата социол. Наук: 22.00.01 / Савченкова Виктория Михайловна. – М. : Наука, 2005. – 157 с. – Библиогр.: с. 149 – 157. **5. Матковська І.** Образ Києва у „Слові о полку Ігоревім” / І. Матковська // Образ міста в контексті історії, філософії, культури: киевознавчі читання. – К. : Либідь 2005. – С. 56 – 64. **6. Ямпольский М.** Лабиринт / М. Ямпольский // Ямпольский М. Демон и лабиринт. – М. : Академкнига, 1996. – С. 82 – 116.

Фоменко В. Г. Особливості художнього „відчуття” і зображення міста в українській літературі

Автор розглядає особливості зображення міста в українській літературі, а також досліджує значення та вплив міста, процесів урбанізації на розвиток літератури. Тема значущості людини в урбанізованому середовищі набуває актуальності також і тому, що людина стає не лише суб’єктом міста і суспільства, вона дійсно стає творцем як власної історії, так і процесів розвитку суспільства, держави, нації. Урбаністична література є невід’ємною частиною урбаністичної культури. Перед письменниками стоїть завдання розширити межі втілення основних тенденцій урбанізації та взаємодії мегаполіса та особистості у творах.

Ключові слова: урбанізація, місто, текст, мегаполіс, цінність.

Фоменко В. Г. Особенности художественного „ощущения” и изображения города в украинской литературе

Автор рассматривает особенности изображения города в украинской литературе, а также исследует значение и влияние города, процессов урбанизации на развитие литературы. Тема значимости человека в урбанизированной среде приобретает актуальность также и потому, что человек становится не только субъектом города и общества, она действительно становится творцом как собственной истории, так и процессов развития общества, государства, нации. Урбанистическая литература является неотъемлемой частью урбанистической культуры. Перед писателем стоит задача расширить границы воплощения основных тенденций урбанизации и взаимодействия мегаполиса и личности в произведениях.

Ключевые слова: урбанизация, город текст, мегаполис, ценность.

Fomenko V. G. Features Art „Sensations” and Images of the City in the Ukrainian Literature

The author searches the specialties development of the ukrainian urban prose. The urban literature is a part of the urban culture. Subject importance of people in urban environments and also acquires relevance because the person is not only the subject of the city and society, it really becomes the creator of their own history as well as the processes of development of society, state and nation. The task of the writer is to increase borders the realization of main tendencies of urban and interaction of the megalopolis and personality in works.

Key words: urbanization, city the text, megalopolis, value.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Шестопалова Т. П.

УДК 82.09: 821.161.2 (Гай-Головка)

Н. С. Швець

**ТОПОС МІСТА В РОМАНІ „ЛОРА”
ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА**

Проблема топосу міста належить до розгляду основних наукових концепцій, які є актуальними в сучасному літературознавстві. Насамперед зазначимо, що топос міста в художній літературі письменники заторкували ще в античні часи, коли в римській літературі утвердився образ Риму як ключа до усвідомлення римської культури та ментальності. У самому його розташуванні й будові в свідомості людини